

האדונית והרוכל / ש"י עגנון

הסיפור "האדונית והרוכל" הוא סיפור פנטזיה אפל, אך שלא כרוב סיפורי הפנטזיה יש לו רובד נוסף – הוא למעשה אלגוריה.

אלגוריה משל, יצירה ספרותית או אומנותית שאין להבינה כפשוטה, אלא כעין משל ורמז לעניינים

חשובים בחיי אדם או עם (מילון אבן שושן)

כל הפרשנים הסכימו שהאדונית והרוכל הוא סיפור אלגורי, אבל אלגוריה למה? הם התווכחו והם הציעו פרשנויות שונות.

בחרו פרשנות אחת לאלגוריה מתוך שלושת המקורות הבאים:

- קטע ממאמר בבלוג "הספרנים" של הספרייה הלאומית
- קטע מתוך ביקורת ספרותית של ברוך קורצווייל
- קטע מבינתם של ד"ר שושנה חלואני במגזין הווירטואלי "מעמקים"

ענו על השאלות:

המקור:

הפרשנות האלגורית מתמקדת ב

הסיבה לבחירה בפרשנות זו:

לפי פרשנות זו לאלגוריה:

דמותה של האדונית מייצגת את

ומאפייניה:

דמותו של הרוכל מייצגת את

ומאפייניה:

איזו מערכת יחסים מתקיימת בין הרוכל לאדונית? האם זו אהבה חד-צדדית או דו-צדדית? יחסי ניצול? תמימות? שגאה?

II

סמליות הספור מתבטאת על שני מישורי-ים. האחד הוא לאומי — הכוונה ברורה מדי — יחס של עם ישראל לאומות העולם, בעית התבוללות ונסיון לתאור "סמלי" של המשבר שבתקופתנו. השני הוא אישי בהחלט ורק הוא ולא הראשון משוה לספור את מהותו הפיוטית. רק דרך הפרובלימטיקה האישית — הבדידות האיומה של האני — במובן העצמוני המיוחד, תופס המשורר את הגורל האיום של עמו, בידותו בין הגויים. המקור הנפשי של הספור הוא אותו הרקע הפסיכולוגי כמו ב"ספר המעשים". ברם במקום ה"אני" שב"ספר המעשים" עומד פה "רוכל אחד יהודי" הנעשה לסמל עמו. כמו ב"ספר המעשים", ביודווי האני, עומד גם פה החטא בראש. איזו טעות גורלית, הכרחית, ביודעים או בלא יודעים, בכוח או בפועל גורמת שם תמיד להסתככות הענינים. עזיבת הבית ב"פת שלימה", הבריחה בפני יום הכפורים ב"פי שנים", הבריחה בפני בני אדם ואפילו בפני אשתו ב"ידידות", יחסו הבלתי נכון לגבי "בעל הבית" המסמל את "בעל הבית" של העולם כולו בספור "הבית וכו'".

מה גרם לו, לרוכל לעזוב את עולם הסדר ולהיכנס "לשדה יער, רחוק מן הישוב"? פניה זו אל היער לובשת תמיד אצל עגנון צורת מרד נגד החברה. הירשל הרוביק ודודו המסכן ב"ספור פשוט" בורחים ליער על שנפשם קצה בחיי החברה. הצעיר ב"ביער ובעיר" עוזב את היער על ש"אדם בטל הייתי... פרקתי מעלי עול תורה". — היער הוא מקום מגוריו של האדם ב"מצב הסבע", לפני התורה. — האדונית איגנה זקוקה לסחורות הרוכל. כמו שהאכרים ואנשי הארמון ב"ארמון" של קפקא אינם רוצים להכיר בתפקידו של ק. כך גם האדונית המסמלת את הגויים אומרת במילים ברורות: "איני צריכה לך ולסחורי רתיך". אבל הרוכל לא רק שעזב את מקורו הוא שוגה גם בפעם השניה. הוא מפציר באדונית. הוא מוכר לה סכין של ציידים שבו היא אחר כך כמעט רצחה אותו. לא במקרה הוא חוזר אחרי כמה שעות של נדודים לאותו הבית. משהו מושך אותו. על טיב אהבתו כבר דברתי. גם היהודי וגם האדונית הנוצרית גמשים זה אל זה על ידי הזרות המעוררת תשוקה ושני-אה גם יחד. פה מכביד עגנון על הפרוי בלימטיקה הלאומית בזה שהוא מערב בה את הבעיה האירוטית בתפיסה האפיינית לו. כבכל סיפוריו כן גם פה האקטיביות נפלה בחלקה על האשה. איזו ויטליות דימונית התגשמה באשה זו. כוח מיסטרין שלה, כוח קודר ומסית, שבידו נתון הגבר, הרוכל. זה הרו הקדום, הפיתוי הנצחי, חוה והנחש, התאוה והמות. אבל הרוכל הפסיבי הוא המפתה והמפתה כאחד. האדונית לא קראה אותו, רצונה היה לגרש אותו. אותו הכוח הנסתר הזוחף אותו כלילה הראשון לחזור בלא יודעים לבית האדונית, מכריח אותו לדבר אליה דברי אהבה. אבל כמו בכל יחסו לגבי האדונית

גם בדברי אהבה מורגשת איזו אייכנות פחדנית. לו ולאדונית חסר הבסיס המשורי תף. רק אחר חרשים "...התחיל שוכח שהוא רוכל עני והיא אדונית". "התחיל שוכח" — לגמרי אי אפשר לו לשכוח; נשאר פה רגש נחיתות. מהרגע הראשון של הפגישה בעומק נפשם של שניהם שוררת הודאות על אי-התאמה ואי-הבנה גורלית מלאה חשק ושנאה.

המסתורין הנצחיים של האירוס מתגלים פה בצורה דתית. כל בעיה שבה גוגע עגנון, מעידה בצורתה הפיוטית-הסמלית על מקורה הדתי. החויה הקדומה של המשורר, תלותו בעולם האבות — מתפרצות ביצירתו. האני לא זו בלבד שנתקל בחוה ובנחש — אלא — שיא הסוביקטיביות היוצרת! — מאחורי הרוכל והאדונית עומדים יוסף ואשת פוטיפר! האדונית והעבד. העבד העברי שם, מול האדונית הזרה והמפתה בארץ נכריה. גם שם יוסף המפותה והמפתה כאחד. — ופה? "נשוק אותי עירבי, נשוק אותי נשרי... חזרה ונשקה לו ואמרה יוסף... השם הסמלי שאגב הוא שמו הפרטי של המשורר, הוא שמקשר את התקופות הרחוקות. שם במצרים התחילה הגלות, באישיותו של יוסף מצאה הבעיה הלאומית את ביטוייה האינטימי והסוביקטיבי ביחד על כל סמליותה. אבל אינו דומה יוסף שלנו ליוסף שבתורה. — לא רק שאינו בורח אלא הוא נכנס לשערי הטומאה: "...כדרך קלי עולם שבתחילה אין רוצים לעבור עבירה ואחר כך עושים כל עבירות שבעולם לתיאבון".

על אף ירידתו הדתית והמוסרית הרוכל אינו יכול לשכוח לגמרי את מקורו. קשרי העבר יותר חזקים הם ממה שפילל. אייכולתו להיפרד מעולם הילדות מוצאת בטויה החזק ביותר בשאלתו מלאת היאוש: "כלום אפשר שלא להאמין באלהים". פה גם המקור להצלחתו. כך הוא יכול סוף סוף להמלט מהשרשרת של העבירות, מהחוט המשוש של האיום של עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכות דמים. לנצרות שבספור גותן עגנון אופי של עבודה זרה: "פכל יראתם תלוי על הקיר... עם שהם מהלכים פגעו בצורה של אבן..." האדונית האוכלת בשר בעליה עושה בכל זאת "סימן של צלב על לבה והתפללה..." פה אנו שומעים הד קולה של גישת יהודי הגיטו אל הנצרות. —

הרוכל עובר על האסור של גלוי עריות. קרבת העבודה זרה ופחד המות מעוררים בנפשו את שרידי היסוסיו המוסריים. בלי לה שהאדונית זוממת לשחוט אותו. על לה בדעתו פתאום לקרות קריאת שמע. מאחר שפסל יראתם תלוי על הקיר עמד ויצא לקרות את שמע בחוץ".

האדונית והרוכל – אלגוריה ופשרה

המרכז ללימודי רוח | 13.05.2019

[...]

פרשנים רבים קראו את הסיפור קריאה היסטוריוסופית* הרואה במערכת היחסים בין האדונית לרוכל אנלוגיה* למערכת היחסים בין היהודים והנוצרים בגולה לאורך אלפיים שנות היסטוריה. יוסף היהודי תלוי בהלני הנוצרייה לחלוטין: היא מאכילה ומשקה אותו, מחליטה מתי יישן ואיפה. הסיפור חושף את יחסי הגומלין הסימביוטיים* שבין יהודים וגויים בגולה, יחסי גומלין שתחילתם בקרבה ואהבה אך סופם מסוכן ורצחני.

יש מן הפרשנים שנטו לראות בו סמל ליחסי היהודים והגרמנים בפרט ואף לשואה עצמה. במאמרו של אברהם ביק שפורסם בעיתון "קול העם" בראשית שנות השישים הוא כותב:

"כוונתה של האלגוריה באה כאן לידי גילוי משתי בחינות. זוהי ההתבוללות היהודית בגרמניה [...] הבחינה השנייה – והיא החשובה ביותר – הוא המראה האלגורי אותו מכון הסופר לאורך כל הסיפור לקראת ההתפתחות האיומה של השחיתות האנושית בתנאי קיום אלה: כבר בסימניה הקלושים של האדונית, הניזונה בבשר אדם, מתגלית האסוציאציה הרעיונית על סימנו המובהק של הגזע הארי שבזמננו: עיניה הכחולות הבהיקו כלהב סכין חדשה. היסטוריון גרמני מימי ביסמארק כתב: "אין הארי גדל אלא אם ליקק תחילה דם אדם"... וממשיך ביק ואומר: "אם נרחיק לכת נמצא שגם האסוציאציה של כלי המיטה החתוכים וחפציו של יוסף המגואלים בדם, מעלה לפנינו את ליל הבדולח של אותו נובמבר. תמונת האימים של הגרמנים הטוטונים, המגולמת בדמותה השטנית של האדונית, מתעלה למדרגה של משל היסטורי ריאלי, בשעה שהיא פוצעת את עצמה".

האדונית, כפי שנרמז מכינוייה, היא השולטת במערכת היחסים, היא מקור הכוח בעלילה, והרוכל כלל אינו מנסה להתנגד לה, אלא להפך, הוא נותן לה לשלוט בו ברצון. אולם, כל טובות ההנאה שהאדונית מעניקה לרוכל הן תכסיס בלבד כדי לפטם את בשרו ולאכול אותו לבסוף.

חוקרת עגנון דינה שטרן זיהתה את האלגוריה של עגנון כאנטיתזה* לאלגוריה מפורסמת אחרת: שיר השירים. לטענתה, האלגוריה בשיר השירים, כפי שחז"ל ראו אותה, עוסקת באהבה בין הדוד לרעיה, שתי דמויות המייצגות את הברית הנצחית בין האל (הדוד), ועם ישראל (הרעיה), ואילו בסיפור האדונית והרוכל חל היפוך מגדרי לאלגוריה שבשיר השירים: הדמות הזכרית, יוסף הרוכל, מייצג את עם ישראל, והדמות הנשית המייצגת את הקודש ואת הדת, המקבילה לדוד האלוהי משיר השירים, היא דווקא האדונית. בשיר השירים, טוענת שטרן, עיקר התרחשות הוא באביב, במרחבי הטבע ובשדות, ואילו הזירה הבלעדית של "האדונית והרוכל" היא הבית המבודד ביער, וזמן התרחשות העלילה הוא החורף הסוער והקר.

גם תיאור אהבתם של שני הגיבורים, ודימויי החיבה שהאדונית מרעיפה על הרוכל היהודי עומדים בניגוד גמור לתיאורי האהבה היפים והריחניים משיר השירים: כנגד פרי המגדים, הדבש והחלב, התאנים והרימונים, עומדים פגרים שמשמשים מזון לאדונית. מגילת שיר השירים, אשר נקראת בימי ניסן, באווירת חג הגאולה והחירות, מוחלפת בסיפור "האדונית והרוכל" באווירה שונה בתכלית, אווירת פחד ואימה, ובניגוד לבשורת הגאולה של המגילה המקראית, מטרתה של האלגוריה העגנונית להתריע על הסכנה הנוראה שעתידיה להתרגש על העם. [...]

פירושי מילים:

היסטוריוסופית – מנקודת מבט פילוסופית על מאורעות היסטוריים
אנלוגיה – השוואה, הצבעה על דמיון בין שני דברים
סימביוטיים – בהשאלה מביולוגיה: קשר של תלות בין שני יצורים
אנטיתזה – רעיון הופכי למתואר

האדונית והרוכל: מאבקי אנוש-ערפד, יהדות-נצרות, נשיות-גבריות

ד"ר שושנה חלואני

ממעמקים, גיליון מס' 21 - טבת תשס"ט 1/09

[...]

מקורות היניקה של דמות ומפירית* וקניבליית זו לקוחים מהפולקלור הנוצרי-עממי, מסיפורים גותיים (סיפורי פנטזיה, מתח ואימה) שרווחו במזרח אירופה ובמרכז, נוסח הגולם מפראג, סיפורי פרנקנשטיין, סיפורי אגדות כמו עמי ותמי (הקָזל וגֶרְטל) בהם מופיעה המכשפה המפטמת כדי לאכול את המפוטם, סיפורי כחול הזקן הרוצח את נשותיו, וסיפורי הערפדים (כדוגמת דמותו הדמונית של הרזן דרקולה). סיפורים אלה קוראים תיגר על המוסר האנושי, הם משלבים יסודות נוצריים ופגאניים*, כישוף ושטניות. לערפד נהפך מי שמת, בדרך כלל במיתה משונה, מחוץ לנצרות, או קשור לשטן, חזר לחיים וממשיך את קיומו על ידי שתיית דם של אנשים חיים, צעירים, בעיקר נשים, הן לצורך קיומו והן לשם סיפוק צרכיו המיניים הסדיסטיים העצומים. הערפד יכול להיות דמות מפלצתית מבחינה ויזואלית, אך גם דמות נאה כמו האדונית. הערפד יודע לנצל חולשות אנוש, ובאמצעות עיניו המהפנטות את קורבנותיו או באמצעי אחר הן או הם הולכים אחריו בעיניים עצומות. הערפד מסתיר את עברו ופועל תמיד רק בלילה, אין הוא סובל את אור השמש. [...] אולם ישנם מספר הבדלים חשובים בין סיפורי הערפדים בפולקלור הנוצרי לבין סיפור זה. בסיפורים הקלסיים הערפד הוא ישות פגאנית, שהצלב הקדוש מצליח להשמידה, או אף יהודי המצויר כערפד מוצף דם, דמם של הנוצרים, ואילו בסיפורנו דווקא הנוצרייה היא הערפד, המושמד בזכות קריאת שמע היהודית. כלומר עגנון יצר כאן אוֹיִקוֹטִיפ (גרסה ספציפית לסיפור אוניברסאלי) יהודי לסיפורי הערפדים הנוצריים. זאת ועוד בסיפורנו הערפד הוא אישה, בניגוד לערפד הגבר במרבית הסיפורים האלה, מדוע? אעסוק בשאלה זו בהקשר למאבק הנשי בגברי. יש עוד לציין כי דווקא על רקע מהותה הערפדית של האדונית ובניגוד לה, בולטת בסיפור אנושיותו של הרוכל.

[...]

הפרשנות המקובלת לסיפור תופסת אותו כסיפור אלגורי, כמשל. וכאן ישנם שלושה כיוונים, הסיפור הוא אלגוריה ליחסי יהודים ונוצרים באירופה, אלגוריה לגרמניה הנאצית, העולם והיהודים, או אלגוריה הרומזת לתקופת גרמניה בחיי עגנון. יוסף, הרוכל הנודד, הוא סמל לעם היהודי. סמל היהודי הנודד הוא סמל ארכיטיפלי, כלומר סמל יסוד אוניברסאלי המבטא את סימן ההיכר המהותי ביותר של העם היהודי באירופה – הנדודים, והנתפס על ידי הנוצרים כגזירה שהיא עונש על רצח ישו. שמו של היהודי בסיפורי הפולקלור שבמרכזם יהודי נודד, היה, לעיתים, יוסף. השם הַלְנִי, שם האדונית, מסמל בכתבי עגנון את תרבות הגויים בכללה, שמקורה בתרבות יוון. הַלְנִה היא שם יווני טיפוסי, הלנה היפה מטרויה. הַלֵס היא יוון שהוא צאצא של יפת. לפי הסיפור תרבות הגויים היא יפה מבחוץ אך מעוותת מבפנים, כאדונית. הלני נקשרת בסיפור גם עם סמלים נוצריים, היא הנוצרייה, הרוצחת, מאשימה את היהודי ברצח ישו. יהודי אירופה הנודדים מצאו במרוצת הדורות מגורי קבע במדינות שונות, כמו הרוכל הנשאר בבית האדונית לפרק זמן. אך הם נסבלו רק בזכות כישוריהם ותרומתם לאדוני הארץ, כרוכל המתקן כל דבר בר תיקון בבית האדונית. התועלת שמביא הרוכל לאדונית רומזת לרעיון "התעודה", היעוד של ישראל בקרב הגויים, רעיון שנפוץ בקרב היהודים שבאמצעותו הצדיקו את שהייתם בגולה. משמוצאים היהודים קורת גג הם מתקרבים לאדוני הארץ ומתבוללים, כרוכל המתקרב לאדונית ושוכח שיהודי הוא. אלא ששהייתם אינה אלא אשלייה, מגוריהם אינם מגורי קבע אלא ארְעִי. עד מהרה פורצים הפוגרומים המבטאים את שנאת הגויים אליהם אם בשל החטא הקדמון של רצח ישו ואם בשל תפיסת הגויים ששיבתם טפילית. כך מתרחשים הדברים בין הרוכל לאדונית הנעשית רעה יותר ויותר ורק דמו ובשרו ישביעו את רעבונה ואת צמאונה. הרוכל, המוכר לאדונית את הסכין שבה היא מתכננת לשחוט אותו, מבטא את העובדה שלעיתים היהודים כורים לעצמם את קברם במו ידיהם. האופצייה הציונית כלל אינה עולה על הפרק, שכן לאחר מות האדונית ממשיך הרוכל בנדודיו ואינו לומד את הלקח. סיפור זה הוא אפוא כתב האשמה חמור כנגד הנצרות שבשמה של הדת טבחה ביהודים במהלך הדורות, אך גם ביקורת כלפי היהדות שלא אמצה בזמן את האופצייה הציונית והעדיפה את סיר הבשר של הגלות. בד בבד ישנם רמזים בסיפור לגרמניה הנאצית. הסיפור נכתב ב-1943 בעצם ימי מלחמת העולם השנייה, עיני האדונית הכחולות רומזות לגזע הארי, הסכין, אכזריות האדונית, הדם הם רמזים לחיה הנאצית שהטביעה את העולם בדם, ובעיקר את העם היהודי. הסיום האופטימי יכול לרמוז למפלת גרמניה. פרשנות אלגורית נוספת יכולה לרמוז לשהיית עגנון עצמו בגרמניה בין השנים 1912-1924. שם הרוכל, יוסף, כשמו של עגנון, נדודיו וקשריו עם האדונית יכולים לרמוז לקשרי עגנון עם נשים גרמניות (קשרים המוזכרים בסיפוריו על תקופה זו בחייו), המהות הערפדית של האדונית יכולה לרמוז לתחושת הסכנה האורבת לסופר, סכנה פיזית ואולי נפשית רוחנית, ולהבנה שמגיעה לבסוף שעליו לעזוב בטרם יהיה מאוחר.

[...]

פירושי מילים:

ומפירית – ערפדית

פגאניים – הקשורים לעבודת אלילים